

ГАЛИЧИНА ТА ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНА ЄВРОПА В СЕРЕДНЬОВІЧНУ ТА РАННЬОМОДЕРНУ ДОБУ

УДК 94(4-191.2+4-11)“801/833”

Олександр ГОЛОВКО

“ЧЕРВЕНСЬКІ ГРАДИ” В ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ СЛОВ’ЯН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ (IX – ПЕРША ТРЕТИНА XI СТОЛІТТЯ)

Розглянуто інтерпретацію літописного повідомлення під 981 р. про похід київського князя Володимира Святославича. Стверджено, що того року князь Володимир завоював територію, яка перебувала під контролем Чеського князівства. Констатовано, що приєднання цих земель у майбутньому зумовило розвиток відносин Русі не з цією державою, а з Польщею, про що свідчить низка русько-польських конфліктів першої третини XI ст., однією з причин яких було питання належності “Червенських градів”. Показано внесок досліджень Я. Ісаєвича в розробку історії слов’ян Центральної і Східної Європи в добу раннього Середньовіччя.

Ключові слова: політичні відносини, Русь, Чехія, князь Володимир, Я. Ісаєвич.

В одній зі статей, що вийшла на шпальтах відомого московського часопису “Советское славяноведение”, класик польської медієвістики Генріх Ловмянський з приводу вивчення джерел про “Червенські гради” з гумором написав: “Є підозра, що критика переродилась у гіперкритицизм, у спростування реальності всіх елементів тексту, які не відповідають концепціям самих критиків, тоді як строгий історичний метод вимагає, щоб наші концепції ґрунтувалися на даних джерел, а не навпаки”¹. Ці слова, оприлюднені в 1967 р., без сумніву, були закидом передовсім С. Кучинському і В. Королюкові. Обидва у працях 50–60-х років минулого століття приділили величезну увагу текстологічному аналізу літописної статті під 981 р.: “Иде Володимеръ к Лѣхомъ и заѣ грады их Перемышль Червень и ины грады. Єже суть и до сего дне подъ Русью”².

В. Королюк вважав, що повідомлення 981 р. зредагували пізніші літописці, а в початковому тексті йшлося про виправу князя Володимира на дулібів та хорватів, тобто у виправленій статті від протографу залишилося лише два слова “Иде Володимеръ”³. С. Кучинський написав найбільшу за обсягом працю про похід Володимира Святославича в 981 р. (81 с.), де детально розглянув як літописну статтю 981 р. загалом, так і кожне слово в ній зокрема. Польський вчений зробив висновок, що насправді означений

¹ *Ловмянський Г.* Взаимные отношения Польши и Руси в средние века / Г. Ловмянський // Советское славяноведение. – 1967. – № 3. – С. 25.

² Полное собрание русских летописей (далее – ПСРЛ). – Москва, 1926–1928. – Т. 1. Лаврентьевская летопись. – Стб. 81.

³ *Королюк В.* К вопросу об отношениях Руси и Польши в X в. / В. Королюк // Краткие сообщения Института славяноведения. – Москва, 1952. – Вып. 9. – С. 43–50; *Его же.* Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв. – Москва, 1964. – С. 74–107; та ін.

у пам’ятці похід київського князя Володимира відбувся в 1012 р., і пов’язував його з подіями русько-польських відносин другого десятиліття XI ст.: зі шлюбом пасинка князя Володимира Святополка й доньки (ім’я не відоме) польського князя Болеслава I Хороброго, з походом цього польського князя на Русь у 1013 р.⁴

Зазначимо, що інші науковці не поділяють висновків цих авторів. Зокрема німецький історик Готхольд Роде, який видав у середині 50-х років минулого століття спеціальну монографію з історії східного кордону Польщі в середні віки, виступив категорично проти спроб науковців “редагувати” і довільно тлумачити літописні тексти, зокрема і статтю 981 р. Підхід зазначених науковців на перегляд відомостей літопису схарактеризував як “гіперкритицизм”⁵.

З цього приводу виникає запитання: чому історикам довелось докласти величезних зусиль, щоб роз’яснити, здавалося б, зрозумілу за змістом літописну записку? Вперше на можливість буквального трактування цієї інформації вказав Річард Рьопель – автор першої фундаментальної праці з історії Польщі, німець за походженням. Він засумнівався в можливості конфлікту між Польщею і Руссю, як трактував у його час зміст літописної статті під 981 р., наприклад, М. Карамзін⁶. Причина заперечень – однозначна інформація інших джерел: свідчення арабського автора Ібрахіма ібн-Якуба, Установча грамота Празького єпископства під 973 р., текст якої зберігся у “Хроніці” Козьми Празького, сама “Хроніка”, грамота “Дажоме юдекс” – про належність Малої Польщі до 90-х років X ст. не Польському, а Чеському князівству⁷. Р. Рьопель вважав неможливою в 981 р. війну Русі й Чехії, а тому писав, що київський князь здійснив похід проти племен Верхнього Побужжя та Верхнього Посання – дулібів та хорватів⁸.

Проте ця ж інформація про входження Малої Польщі до складу Чеського князівства стала причиною для того, щоб у середині XIX ст. чеський історик Франтішек Палацький заявив, що джерела дають підстави вважати, що наприкінці X ст. між Руссю і Чехією відбулася війна⁹. Дещо пізніше російський вчений С. Соловйов детально розглянув історію західного слов’янства наприкінці X ст., але все ж таки зробив висновок, що в 981 р. у Русі відбулася війна з поляками¹⁰.

Визнаючи важливість перших спроб проаналізувати літописне повідомлення під 981 р., необхідно відзначити, що значний прорив у вивченні саме літописів,

⁴ *Kuczyński S.* O wyprawie Włodzimerza I ku Lachom / *S. Kuczyński* // *Studia z dziejów Europy Wschodniej X–XVII st.* – Warszawa, 1965. – S. 33–118; *Ejusdem.* Początki państwa polskiego. – Poznań, 1962. – T. 1. – S. 233–251; та ін.

⁵ *Rhode G.* Die Ostgrenze Polens / *G. Rhode.* – Köln; Graz, 1955. – Bd. 1. – P. 54.

⁶ *Карамзин Н.* История государства Российского / *Н. Карамзин.* – Москва, 1989. – Т. 1. – С. 145.

⁷ *Kowalski T.* Relacja ibn-Jakuba z podróży do krajów słowiańskich w przekazie al-Bekriego / *T. Kowalski.* – Kraków, 1946. – S. 50; *Cosmae Chronicon.* – 1.2,33; 1.2,34 (хроніку Козьми Празького наводимо за вид.: *Cosmae Chronica Boemorum* / [ed. R. Köpke] // *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*; [ed. G. Pertz]. – Hannoverae, 1851. – T. 11. – P. 1–132); *Kürbisówna B.* Dajome judex: studium krytyczne / *B. Kürbisówna* // *Początki państwa Polskiego.* – Poznań, 1962. – T. 1. – S. 394–396.

⁸ *Roepell G.* Geschichte Polens / *G. Roepell.* – Hamburg, 1840. – Bd. 1. – S. 144.

⁹ *Palacky F.* Dejiny narodu Českeho w Čechach a w Moravach / *F. Palacky.* – Praha, 1848. – D. 1, č. 1. – S. 260–261; близькі погляди див.: *Крыжановский Е.* Забужская Русь / *Е. Крыжановский* // *Собрание сочинений.* – Киев, 1890. – С. 330–332.

¹⁰ *Соловьев С.* История России с древнейших времен / *С. Соловьев* // *Сочинения.* – Москва, 1988. – Т. 1–2, кн. 1. – С. 185.

зокрема вже цитованих джерельних повідомлень, стався завдяки видатному російському дослідникові літописних текстів О. Шахматову. Зазначимо, що цей вчений спеціально розглядав повідомлення 981, 1018 та 1031 рр. “Повісті временних літ” і звернув увагу на важливість при їх аналізі комплексного розгляду всіх текстів про “Червенські гради”, хоча його пояснення про пізнє виникнення першого повідомлення під впливом двох останніх не сприйняла більшість пізніших дослідників теми¹¹.

Говорячи про тогочасні дослідження проблеми “Червенських градусів”, необхідно зазначити, що в останній чверті XIX ст. появилось перше історико-географічне дослідження, присвячене цій темі. Його підготував російський історик А. Лонгинов¹². Необхідно звернути увагу, що в тодішній літературі було поширене уявлення, що ареал “Червенських градусів” охоплював дуже значну територію і поширювався як на Волинську землю, так і на Прикарпаття (майбутню Галицьку землю). Тоді ж в історіографії з’являються дефініції “Червенська Русь”, “Червоная Русь” щодо зазначених територій, але зауважимо, що джерела для виникнення подібних понять підстав не дають. На жаль, в історичній літературі ці визначення популярні досі. Оскільки землі, що зайняв Володимир, не були етнічно “польськими”, А. Лонгинов вважав, що в літописному повідомленні поєднані дві події: перша – похід на “Червенські гради”, друга – похід на Польщу¹³.

На межі XIX – початку XX ст. український науковець М. Грушевський пише, що наявні джерела не дозволяють переконливо говорити про належність “Червенських градусів” чехам, щодо поляків, то в науковців взагалі немає підстав говорити про належність їм цих “градів”. Згадка про “ляхів”, на думку історика, в літописне повідомлення попала під впливом подій русько-польських відносин першої третини XIII ст.¹⁴.

Протягом XX ст. науковці неодноразово спеціально розглядали питання про початок відносин Русі та Польщі, аналізували літописне повідомлення під 981 р., інших джерел, в яких збереглася інформація про ситуацію в Центральній та Східній Європі кінця X – початку XI ст. Вкрай важливими, на наш погляд, були спостереження польського історика Герарда Лябуди, який в середині 40-х років XX ст., розвиваючи думку деяких своїх попередників, навів чимало аргументів на користь того, що наприкінці X ст. Володимир Святославич завоював “Червенські гради” у чехів¹⁵.

У 60-х роках XX ст. розуміння літописної статті 981 р. як походу князя Володимира проти Польщі висловив відомий фахівець з історії міжнародних відносин Русі московський історик В. Пашуто. Щобільше, цей вчений висловив припущення, що похід 981 р. проти Польщі князь Володимир Святославич здійснив у союзі з Германією, проте в джерелах немає взагалі ніяких реальних доказів для такого висновку¹⁶. Не дивлячись на це, учень В. Пашута О. Назаренко висловлює припущення, що означений похід саме в союзі з Імперією було здійснено в 979 р.,

¹¹ Шахматов А. Разыскания о древнейших русских летописных сводах / А. Шахматов. – Санкт-Петербург, 1908. – С. 556–568.

¹² Лонгинов А. Червенские города / А. Лонгинов. – Варшава, 1885. – С. 61–66.

¹³ Там же. – С. 61.

¹⁴ Грушевський М. Історія України-Русі / М. Грушевський. – Київ, 1913. – Т. 1. – С. 492.

¹⁵ Labuda G. Studia nad początkami państwa polskiego / G. Labuda. – Kraków, 1946. – S. 229–230.

¹⁶ Пашуто В. Внешняя политика Древней Руси / В. Пашуто. – Москва, 1968. – С. 121.

проте чітко не пояснює, як князь Володимир міг здійснити військову акцію проти Польської держави в умовах, коли Мала Польща належала Чеському князівству¹⁷.

Отож, на наш погляд, дуже важливими у вивченні проблематики “Червенських градів” є дослідження львівського історика Я. Ісаєвича. Спираючись на величезний доробок попередників, серед них таких польських істориків, як Г. Ловмянський¹⁸, Г. Лябуда¹⁹, К. Мишлінський²⁰, на висновки праць львівських істориків М. Кордуби²¹ і І. Крип’якевича, Я. Ісаєвич підготував низку праць з історії пограниччя Русі зі слов’янами Центральної Європи, всебічно розглянув питання про “Червенські гради”. Розглядаючи перші праці історика з цієї тематики, які появились в середині 60-х – на початку 70-х років минулого століття, необхідно відзначити, що деякі з них були реакцією на дослідження польських археологів із проблем пограниччя Русі та Польщі²². Йдеться про книги, перш за все, Й. Скіпека та Ф. Персовського²³. Робота над проблемою сприяла підготовці дуже важливої синтетичної публікації, що вийшла у Москві в 1972 р. і зразу ж привернула увагу широкої наукової аудиторії. Маю на увазі велику аналітичну статтю “«Грады Червенские» и Перемышльская земля в политических взаимоотношениях между восточными и западными славянами”²⁴.

У цій та інших статтях Я. Ісаєвич підтримав і водночас значно доповнив аргументаційно “чеську” версію розуміння літописної статті 981 р. Необхідно зазначити у зв’язку з цим, що в другій половині 70-х та 80-х роках історик підготував у рамках виконання наукових програм московського Інституту слов’янознавства і

¹⁷ Назаренко А. Древняя Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII вв. / А. Назаренко. – Москва, 2001. – С. 408–409.

¹⁸ Łowmianski H. Lędzianie / H. Łowmianski // *Studia antiqua*. – 1953. – № 1. – С. 97–114; *Ejusdem*. Problematyka historyczna Grodów Czerwieńskich w związku z planem zespolowych badań polsko-radzieckich // *Kwartalnik historyczny*. – 1953. – № 1. – С. 58–85; та ін.

¹⁹ Labuda G. Kraków biskupi przed r. 1000 / G. Labuda // *Studia historyczne*. – 1984. – № 3. – С. 371–412; *Ejusdem*. Polska, Czechy i Ruś w kraju lędzian w drugiej połowie X wieku // *Rocznik przemyski*. – Przemyśl, 1988. – Т. 24/25. – С. 274–294; *Ejusdem*. O obrządku słowiańskim w Polsce południowej, czyli Kraków biskupi przed rokiem 1000 // Labuda G. *Studia nad początkami państwa polskiego*. – Poznań, 1988. – Т. 2. – С. 83–166; та ін.

²⁰ Myśliński K. Polityczna problematyka pogranicza polsko-ruskiego do końca X w. / K. Myśliński // *Rocznik lubelski*. – Lublin 1972. – Т. 15. – С. 129–154.

²¹ Кордуба М. Західне пограниччя Галицької держави між Карпатами та долишнім Сяном / М. Кордуба // *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. – Львів, 1925. – Т. 138–140. – С. 159–245; *Його ж.* Історія Холмщини і Підляшшя. – Краків, 1941. – С. 32–36; *Korduba M.* Stosunki polsko-ukrainskie w wieku X–XIII / M. Korduba // *Sprawy narodowościowy*. – Warszawa, 1933. – № 7. – С. 749–760; та ін.

²² Ісаєвич Я. До питання про розселення східнослов’янських племен у X ст. / Я. Ісаєвич // *Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР*. – 1964. – № 6. – С. 84–87; *Його ж.* Джерела про західні межі української етнічної території в період феодалізму // *Український історичний журнал*. – 1968. – № 12. – С. 78–84; *Його ж.* До питання про західний кордон Київської Русі // *Історичні дослідження та їх використання*. – Київ, 1971. – Вип. 6. – С. 83–10; *Його ж.* Територія та населення “Червенських градів” // *Український історико-географічний збірник*. – Київ, 1971. – Вип. 1. – С. 71–83.

²³ Skrzypek J. *Studia nad pograniczem polsko-ruskim w rejonie Wolynia i Grodów Czerwieńskich* / J. Skrzypek. – Warszawa, 1959; *Persowski F.* *Studia nad pograniczem polsko-ruskim w XI–XIII w.* / F. Persowski. – Wrocław, Warszawa, Kraków, 1962.

²⁴ Ісаєвич Я. “Грады Червенские” и Перемышльская земля в политических взаимоотношениях между восточными и западными славянами / Я. Ісаєвич // *Исследования по истории славянских и балканских народов*. – Москва, 1972. – С. 107–124.

балканістики низку ґрунтовних праць. Зокрема дослідження про польські союзи племен полян і віслян, про польську середньовічну народність²⁵. У них важливе місце займали й питання польсько-руського етнічного та державного кордону.

Деякі дослідження з історії походження українського народу, пограниччя Русі та Польщі Я. Ісаєвич перевидав у 1996 р. у збірнику своїх наукових праць “Україна давня і нова. Народ, релігія, культура”²⁶. На початку XXI ст. історик надрукував ще дві спеціальні статті, присвячені питанню “Червенських ґрадів”²⁷.

Праці Я. Ісаєвича суттєво вплинули на сучасну оцінку проблематики “Червенських ґрадів”, бо зараз чимало істориків загалом поділяють погляди вченого. Зокрема його дослідження позначилися і на формуванні бачення проблеми автора цієї статті.

Аналіз літописних статей під 981, 1018 та 1031 рр., інших джерел з інформацією для дослідження питання “Червенських ґрадів”, розгляд величезного добробку науковців із цієї теми дають нам підставу для вироблення певного бачення встановлення відносин між Польщею і Руссю²⁸. В останніх століттях першого тисячоліття нашої ери у слов’ян Центральної і Східної Європи спостерігаються процеси становлення державності. Саме в цей час в усіх союзах племен відбуваються значні зміни, які дають підстави думати про виникнення в них власних систем ранньодержавного управління. Особливо цікавими ці процеси були у слов’ян

²⁵ *Исаевич Я.* Висляне и лендзяне в IX–X вв. // Формирование раннефеодальных славянских народностей / Я. Исаевич. – Москва, 1981. – С. 156–170; *Його ж.* Древнепольская народность и ее этническое самосознание // Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья. – Москва, 1982. – С. 144–166; див. також: *Исаевич Я.* О древнейшей топонимике Прикарпатья и Верхнего Побужья / Я. Исаевич // Славянские древности: Этногенез. Материальная культура древней Руси. – Киев, 1980. – С. 72–81.

²⁶ *Исаевич Я.* До питання про західний кордон Київської Русі / Я. Ісаєвич // *Исаевич Я.* Україна давня і нова. Народ, релігія, культура. – Львів, 1996. – С. 81–104; *Його ж.* Проблема походження українського народу: історіографічний і політичний аспект // *Исаевич Я.* Україна давня і нова. Народ, релігія, культура. – Львів, 1996. – С. 22–42.

²⁷ *Исаевич Я.* До історії взаємин Київської та Гнєнської держав: Червенські гради / Я. Ісаєвич // Україна–Польща: Історія і сучасність / Збірник наукових праць і спогадів пам’яті П. М. Калениченка. – Львів, 2003. – Ч. 1. – С. 76–90; *Його ж.* Червенські гради і Червона Русь: чи пов’язані ці топоніми? До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського. – Київ; Львів, 2004. – Т. 1. – С. 721–726.

²⁸ *Головко О.* До питання про початок міждержавних відносин Київської Русі й Польщі у X ст. // Український історичний журнал. – 1983. – № 6. – С. 113–118; *Его же.* К вопросу о роли “Червенских градов” в истории восточного и западного славянства в IX – первой трети XI в. // Древнерусское государство и славяне. Материалы симпозиума, посвященного 1500-летию Киева. – Минск, 1983. – С. 107–109; *Его же.* Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. – Київ, 1988. – С. 6–15; *Його ж.* Побужжя в контексті політичного розвитку Південно-Західної Русі (X – перша половина XIII ст.) // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). – Київ, 2002. – Вип. 2. – С. 59–76; *Його ж.* Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. – Київ, 2006. – С. 74–77, 102–108; *Його ж.* Західнобузькі міста Холм і Дорогичин у політичній діяльності короля Данила Романовича // Дрогичинь 1253. Матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди 755-ї річниці коронації Данила Романовича. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 50–63; *Його ж.* Похід київського князя Володимира “на Перемишль, Червен и иные грады” 981 р. і проблема початку політичних відносин між Польщею і Руссю (кінець X – перша третина XIII ст.) // *Przemysł i ziemia Przemyska w strefie wpływów ruskich X – połowa XIV w.* – Kraków, 2013. – S. 39–47.

Центральної Європи, де внаслідок особливостей як зовнішнього, так і внутрішнього розвитку виникали великі державні (чи ранньодержавні) утворення.

Відомо, що в третій чверті IX ст. у Малій Польщі утворюється потужне ранньодержавне формування (“в Вислех” згідно з інформацією “Життя Мефодія”²⁹), яке певний час чинило опір наступу Великої Моравії, а близько 875–876 рр. все ж потрапило під владу цієї держави. У цьому контексті цікавою є інформація в “Описі Германії” англосаксонського короля Альфреда наприкінці IX ст. про сусідню з Моравією “країну віслян (Visleland)”³⁰. Аналіз цих джерел, а також Установчої грамоти Празького єпископства під 973 р., текст якої зберігся у “Хроніці” чеського хроніста Козьми Празького, де моється про входження до складу згаданої архієпископії земель до рік Буг і Стир, дав підставу вченим зробити висновок про входження Побужжя як частини Віслянського князівства до складу Великої Моравії³¹. Пізніше, після розпаду Великоморавської держави, Мала Польща опинилася під контролем Чеського князівства.

Отже, аналіз джерел показує, що разом із Малою Польщею до складу Великоморавської, а згодом Чеської держави, були приєднані західні райони розселення волинян-бужан і північно-західні – хорватів. Є підстави вважати, що останні потрапили до складу Малої Польщі ще до її завоювання Великою Моравією. Тому в Побужжі довгий час значними були позиції верхівки віслян-лендзян Малої Польщі. Вірогідно, що віслян-лендзянська знать контролювала в міжріччі Вепра, Західного Бугу й Сана укріплені фортеці, від назви одного з яких – Червена – виникло літописне поняття “Червенські гради”. Зазначимо, що означені лендзяни були одним із багатьох слов’янських формувань Центральної Європи (типу союзу племен) й однозначно, що не можна їх та поляків прирівнювати.

На превеликий жаль, ми дуже мало знаємо про політичний розвиток дулібів та хорватів Східної Європи. Проте є підстави думати, що вони в більшості зберігали в IX–X ст. незалежність, досягли значного потенціалу. Відомо, що в 907 р. дуліби, хорвати, а також тиверці як союзники Руської землі брали участь у війні київського князя Ігоря з Візантією.

У 981 р. війська князя Володимира завоювали західні райони розселення волинян-бужан і північно-західні – хорватів, які входили до складу Чеського князівства, але тут значні владні повноваження мала лендзянська знать (“ляхи”). Є підстави вважати, що на тоді Володимир або його попередники вже приєднали до Русі інші (на схід від Західного Бугу), до цього незалежні, волинські землі. Щодо решти (крім Посання) хорватських земель, які не контролювало Чеське князівство, то їх завоював Київ вже після 981 р. у результаті відомої з літописів війни Русі з хорватами 992–993 рр.³²

²⁹ Житие Мефодия // Сказания о начале славянской письменности / [перевод Б. Флори]. – Москва, 1981. – С. 99; *Hensel W. U źródeł Polski średniowiecznej* / W. Hensel. – Wrocław; Warszawa; Gdansk, 1971. – S. 294–296; *Исаевич Я. Древнепольская народность и ее этническое самосознание...* – С. 147.

³⁰ *Króla Alfreda opis Germaniï* // *Monumenta Poloniae Historica*. – Hannoverae, 1868. – T. 1. – P. 13–14.

³¹ *Исаевич Я. “Грады Червенские” и Перемышльская земля...* – С. 115–116; *Labuda G. Kraków biskupi przed r. 1000...* – S. 410.

³² ПСРЛ. – Т. 1. – Стб. 126; Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов (далі – НПЛ). – Москва; Ленинград, 1950. – С. 167.

Під 992 р. Гільдесгеймські аннали (Германія) повідомляють, що князь Болеслав (992–1025) не зміг прибути на зустріч з імператором Оттоном III, бо йому тоді “загрозувала велика війна проти руських, але чесно прислав воїнів”³³. Така реакція гнезненського двору, на що вже давно звернули увагу науковці, була спричинена воєнними діями, які вів у цей час проти хорватів князь Володимир Святославич³⁴. Згідно з інформацією “Повісті временних літ” у 992 р. давньоруський князь здійснив похід проти цього союзу племен (на нашу думку, ранньодержавного утворення)³⁵. Про похід київського володаря проти хорватів є інформація (але роком пізніше) і в новгородському літописанні³⁶. Вірогідно, що ці повідомлення стосувалися лише прикінцевої фази конфлікту.

Дії давньоруського князя проти хорватів, ймовірно, спровокувала настороженість польської знаті, бо Польща вела поблизу Побужжя війну з Чехією і створювалась небажана перспектива розширення масштабів конфлікту. Активність польського двору була, можливо, спричинена прагненням володарів Польської держави продовжувати політику своїх попередників – представників лендзяно-віслянської верхівки – щодо району “Червенських градів”. Суперечка за цей район згодом, у першій третині XI ст., стане причиною активного протистояння Русі та Польщі. Загроза війни з Чехією і Руссю одночасно (джерела свідчать про активні контакти в цей час між Києвом і Прагою), а також внутрішні чвари в 992–996 рр. у Польщі, не дали можливості польському князеві Болеславу застосувати на сході силу. У таких умовах польський двір був вимушений розпочати переговори з Руссю. У статті Ніконовського літопису під 992 р. розповідається про прибуття до Києва послів із Гнезна³⁷. Вірогідно, що сторони домовилися про невтручання у справи один одного у вісло-бузькому регіоні й уклали договір “миру і любові”. Він означав у дипломатичній практиці того часу початок офіційних міждержавних відносин між двома слов’янськими державами³⁸.

Щодо суті киево-хорватського конфлікту, то тут у літературі немає одностайності. Б. Тимошук вважає, що в 90-х роках X ст. Володимир Святославич проводив акцію підкорення земель хорватів, які на початку X ст. вже увійшли до складу Русі³⁹. О. Рапов розглядає дії князя Володимира як реакцію Києва на повстання хорватів проти насильницької християнізації⁴⁰. Т. Василевський вважає, що тоді Володимир

³³ *Annales Hildesheimenses // Monumenta Germaniae Historica, Scriptores.* – Hannoverae, 1839. – Т. 3. – Р. 69.

³⁴ *Свердлов М.* Известия немецких источников о русско-польских отношениях конца X – начала XI вв. / М. Свердлов. – Исследования по истории славянских и балканских народов. – Москва, 1972. – С. 147; *Grabski A.* Bolesław Chrobry / A. Grabski. – Warszawa, 1964. – S. 69; та ін.

³⁵ ПВЛ. – Ч. 1. – С. 84.

³⁶ НПЛ. – С. 165.

³⁷ ПСРЛ. – Т. 9. Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновской летописью. – Санкт-Петербург, 1862. – С. 64; пор.: *Рыбаков Б.* Древняя Русь: сказания, былины, летописи / Б. Рыбаков. – Москва, 1963. – С. 160–161, 182–187; *Алпатов М.* Русская историческая мысль и Западная Европа XII–XVII вв. / М. Алпатов. – Москва, 1973. – С. 71–72; *Клосс Б.* Никоновский свод и русские летописи XVI–XVII вв. / Б. Клосс. – Москва, 1980. – С. 186–188.

³⁸ Про це див.: *Головка А.* Древняя Русь и Польша... – С. 14–15.

³⁹ *Тимошук Б.* Давньоруська Буковина / Б. Тимошук. – Київ, 1982. – С. 67.

⁴⁰ *Рапов О.* Русская церковь в IX – первой трети XII вв. Принятие христианства / О. Рапов. – Москва, 1988. – С. 355.

воював проти хорватів, які входили до складу держави Болеслава Хороброго. Під останньою вчений розумів незалежне або напіввасальне від Польщі часів Мешка I державне володіння в Малій Польщі (колишнє Віслянське князівство), де правив його син Болеслав⁴¹.

На нашу думку, головною метою походів Володимира на захід на початку 90-х років X ст. були не землі хорватів Побужжя, приєднані до Русі в 981 р., а територія хорватів Подністров’я, які на цей час зберігали незалежність від сусідніх держав і мали власну державність. Дуже цінний для розгляду цього питання – матеріал археологічних розкопок, що провів Б. Тимошук на Буковині. Вчений знайшов і дослідив там чимало тогочасних “градів”, які, на його думку, були знищені під час захоплення цього краю Володимиром Святославичем⁴². Ці спостереження для нас вкрай важливі, бо показують не тільки велику мілітарну силу, а й організаційно-політичний потенціал Хорватського ранньодержавного об’єднання.

Так, у 981 р. київський князь Володимир Святославич завоював не цілісні союзи племен волинян-бужан і хорватів, а певну частину земель, які були “буферною зоною” і нагадували добре відомі в Західній Європі прикордонні марки⁴³. Головним населенням у цьому ареалі були західна частина волинян-бужан і західна частина хорватів. У зв’язку з цим ми не можемо погодитися з думкою про існування в X ст. Червенської та Перемишльської земель, з яких пізніше виникли відповідні Волинська та Галицька землі⁴⁴. Безумовно, дуже складно говорити, які міста, крім Перемишля та Червена, входили до складу “Червенських градів”. Проте неодноразові згадки у зв’язку з діями київської адміністрації в літописних повідомленнях Берестя (у повідомленні під 1017 р. Новгородського літопису “Ярославъ иде къ Берестю”⁴⁵ або під 1022 р. “Повісті временних літ” – “Приде Ярославъ къ Берестю”⁴⁶), інформація про відвоювання в 1030 р. київського князя Ярослава (“Ярославъ Белзы възаль”⁴⁷) Белза дають підстави думати про входження означених міст до складу “Червенських градів”. Форпостом цієї зони на півночі було Берестя, а на півдні головним містом – Перемишль. У подальшому Перемишль стане одним із головних міст Галицької землі, Червен і Белз увійдуть до складу Волині й будуть центрами удільних князівств. Берестя довгий час контролював Київ, воно перебувало у складі Турівського князівства, проте з другої половини XII ст. входить до складу і стає центром удільного князівства Волинської землі-князівства.

У зв’язку з означеним необхідно звернути увагу на те, що в історичній літературі щодо княжої доби поширені поняття “західні” та “східні слов’яни”. Для зручності їх використовую і в цьому нарисі. Проте, на мій погляд, науковці мають застосовувати ці дефініції дуже обережно, особливо в етнічних питаннях, щодо кордонів, відмінностей культурно-матеріального типу між різними етнічними

⁴¹ Wasilewski T. Przemysł w X–XI wieku w świetle latopisów ruskich / T. Wasilewski // Rocznik przemyski. – Т. 24/25. – 1988. – С. 314.

⁴² Тимошук Б. Давньоруська Буковина... – С. 66–67.

⁴³ Головка О. К вопросу о роли “Червенских градів”... – С. 107–109.

⁴⁴ Котляр Н. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волинской Руси / Н. Котляр. – Киев, 1985. – С. 24–41.

⁴⁵ НПЛ. – С. 181.

⁴⁶ ПСРЛ. – Т. 1. – Стб. 146.

⁴⁷ Там же. – Стб. 150.

групами. Серед вчених справедливо можна почути думку, що часто вживані поняття “східні”, “західні” й “південні слов’яни” – формальні, і такий поділ можна застосовувати лише в контексті географічного місця проживання цих великих масивів слов’янства. У ранньому Середньовіччі не існувало етнічно визначених східно- та західнослов’янських комплексів. Однозначно, що в науковому плані штучними є і спроби шукати межі між ними. Очевидно, у контексті минувшини Східної Європи бужани-волиняни за культурно-господарським типом були ближчими до сусідів на заході – віслян-лендзян, ніж, наприклад, до в’ятичів чи радимичів.

Активна політика київської адміністрації в районі Західного Бугу потребувала встановлення відносин Русі зі слов’янськими державами Центральної Європи, які в цьому ареалі мали, безумовно, свої інтереси (через Перемишль проходив важливий торговельний шлях із Регенсбурга через Прагу та Краків до Києва і далі на схід⁴⁸). Про встановлення таких відносин свідчить фраза в тексті “Повісті временних літ” під 996 р. про те, що київський князь Володимир “бѣ жива съ князи школними миромъ съ Болеславомъ Ладьськимъ и съ Стефаномъ Оугрьськимъ и съ Андрихомъ Чешьськимъ и бѣ миръ межю ими и любы”⁴⁹.

Заслугує на окремий розгляд питання: яку територію в 1018 р. зайняло польське військо Болеслава Хороброго і відвоювали князі Русі в 1031 р.? М. Кордуба, В. Королюк, А. Грабський та Я. Ісаєвич вважають, що Перемишль, на відміну від Червена, після приєднання до Русі в X ст. постійно перебував у складі означеної держави⁵⁰. Проте таке твердження, на наш погляд, спірне. Вивчення літописних матеріалів “Повісті временних літ” дають підстави говорити про ідентичність понять “Перемьшль Червень и ины грады” (стаття під 981 р.) і “городы Червеньскыѧ”, “грады Червеньскыѧ” (статті під 1018 та 1031 рр.). Поява Перемишля на першому місці у статті 981 р., можливо, зумовлена тим, що це місто було центром Побужжя під час входження до складу Чеського князівства (до початку 80-х років X ст.). Пізніше центром стає Червен, відтак весь ареал між Західним Бугом, Саном і Вепрем на початку XI ст. почали називати “Червеньськими градами”.

Про входження Перемишля до складу Польщі в 1018–1031 рр. свідчить не тільки факт ідентичності й послідовного взаємозв’язку літописних повідомлень 981, 1018 та 1031 рр., а й аналіз талмудичного джерела першої половини XI ст. – записки відомого єврейського автора з німецького міста Майнц Іехуди бен меір ха Кохена. У цій пам’ятці зафіксовані події русько-польського зіткнення 1031 р.: розгром єврейської торгової громади в місті та продаж євреїв у рабство⁵¹. Наявність такої громади в місті беззаперечно підтверджують результати

⁴⁸ *Васильевский В.* Древняя торговля Киева с Регенсбургом / В. Васильевский // Журнал Министерства народного просвещения. – 1888. – № 7. – С. 121–150; *Назаренко А.* Древняя Русь на международных путях... – С. 71–112.

⁴⁹ ПСРЛ. – Т. 1. – Стб. 126.

⁵⁰ *Кордуба М.* История Холмщины и Подляшья / М. Кордуба. – Краків, 1941. – С. 35–36; *Королюк В.* Западные славяне и Киевская Русь... – С. 260; *Grabski A.* Boleslaw Chrobry... – S. 268; *Исаевич Я.* “Грады Червенские” и Перемышльская земля... – С. 98.

⁵¹ *Jehuda b. meir ha Kohen* // *Kupfer F.* Źródła hebrajskie do dziejów Słowian i niektórych innych ludów Śródkowej i Wschodniej Europy / F. Kupfer, T. Lewicki. – Wrocław; Warszawa, 1966. – S. 36–37; *Бруцкус Ю.* Перші звістки про євреїв у Польщі та на Русі / Ю. Бруцкус // Науковий збірник за рік 1927, історична секція АН УРСР. – Київ, 1927. – С. 3–11.

археологічних досліджень⁵². Зазначене джерело не тільки свідчить про руське завоювання 1031 р. Перемишля, а й підтверджує факт масового виселення частини нелояльного до Києва населення з Побужжя, про яке – щодо “ляхів” – повідомляє літопис (“заєста грады Червеньскыѧ впаты и повоеваста Ладьскую землю и многы Лахы приведоста и раздѣливша ѧ. Ярославъ посади своѧ по Ръси и суть до сего дне”)⁵³.

Полонених поляків розселено в Пороссі, яке незадовго до того було відвойоване в печенігів і де тоді будували нову фортифікаційну лінію оборони південного кордону Русі від кочівників. Цікаво, що археологи виявили в цьому регіоні елементи західнослов’янської матеріальної культури⁵⁴. Зазначимо, що в літературі висловлено припущення, що в 1031 р. Перемишль відвойовували руські князі не в поляків, а в союзних останнім угорців короля Стефана (Иштвана)⁵⁵.

Після походів 1030–1031 рр. київський князь Ярослав Володимирович у прикордонному з Польщею районі Верхнього Посання і Верхнього Побужжя, як він це робив тоді також на р. Рось, укріпив старі й побудував нові фортеці. Є підстави вважати, що тоді було засновано м. Ярослав⁵⁶. Виселення з Верхнього Посання і Верхнього Побужжя “ляхів” у Поросся на початку 30-х років, підписання договору між Польщею та Руссю в 1039 р., зміцнення в Побужжі та Посанні позицій Києва створили умови для зникнення особливого статусу ареалу “Червенських градів”, який виконував у IX – на початку XI ст. роль “буфера” або “контактної зони” на порубіжжі між східно- та західнослов’янським світами⁵⁷.

Александр Головки. “Червенские грады” в политической жизни славян Центральной и Восточной Европы (IX – первая треть XIII века)

Рассмотрено интерпретацию летописного сообщения под 981 г. о походе киевского князя Владимира Святославича. Подтверждено, что в этом году князь Владимир завоевал территорию, которая находилась под контролем Чешского княжества. Констатировано, что присоединение этих земель в будущем определило развитие отношений Руси не с этим государством, а с Польшей. Об этом говорит серия русско-польских конфликтов первой трети XI в., одной из причин которых был вопрос о принадлежности “Червенских градв”. Показан вклад Я. Исаевича в изучение истории славян Центральной и Восточной Европы в период раннего средневековья.

Ключевые слова: политические отношения, Русь, Чехия, князь Владимир, Я. Исаевич.

⁵² Kunysz A. Przemysł w starożytności i średniowieczu / A. Kunysz, F. Persowski. – Rzeszów, 1966. – S. 96; Hensel W. U źródeł Polski średniowiecznej... – S. 216.

⁵³ ПСРЛ. – Т. 1. – Стб. 150.

⁵⁴ Моця О. Населення Поросся за даними некрополів / О. Моця // Археологія. – Київ, 1979. – Вип. 30. – С. 27–36.

⁵⁵ Диба Ю. Угорські чинники на політичній та культурній мапі Центральної Європи X–XI ст. / Ю. Диба // Україно-угорські етуди. – Львів, 2010. – Вип. 1. – С. 50–53.

⁵⁶ Исаевич Я. О древнейшей топонимике... – С. 77.

⁵⁷ Головки А. Древняя Русь и Польша... – С. 39.

Oleksandr Holovko. “Cherven towns” in political life of Slavs of East Central Europe in the 9th – early 13th century

The article analyses the interpretation of the chronicle report about the campaign of the Kyiv grand prince Volodymyr. It argues that in 981 the prince conquered territories which were under control of the Duchy of Bohemia. It further states that annexation of these lands influenced mutual relations of Rus' not so much with the Duchy of Bohemia as with the Duchy of Poland. A series of Rus'-Polish conflicts of the early 11th century sparked by the issue of the “Cherven towns” sovereignty support this claim. The article highlights the contribution of Iaroslav Isaievych to the research of the history of Slavs of East Central Europe in the Early Middle Ages.

Key words: political relations, Rus', the Duchy of Bohemia, the Duchy of Poland, grand prince Volodymyr, Iaroslav Isaievych.